

jehož tisk překřtil na „admirála Nobody“, a francouzský generál Joseph Édouard Doumenc, kterému se brzy začalo říkat „generál Inconnu“, dorazili v noci z 9. na 10. srpna do Leningradu, bylo již o uzavření paktu s Hitlerem rozhodnuto.

Závěrečné kroky

Ve dnech před příjezdem vojenské mise učinily Moskva a Berlín poslední kroky k uzavření paktu. Kromě jednání o politickém sblížení se evidentně konaly i tajné vojenské schůzky mezi důstojníky Rudé armády a Wehrmachtu. Údajně je iniciovali ti němečtí vojáci, kteří v meziválečném období prosazovali vojenskou spolupráci.¹⁴³ Mezi tím byly dokončeny plány německé invaze do Polska a Goebbelsova propaganda štvavými články o „brutálním pronásledování“ a „krutých životních podmínkách etnických Němců“ psychologicky připravovala Němce na nadcházející události. V jejich realizaci bylo Německo odkázáno na pakt. Hitlera tlačil čas i nezbytnost jednat.

Když koncem července selhala Strangova moskevská mise, sešli se Karl Schnurre, jeho spolupracovník Walter Schmidt, Georgij Astachov a jeho zástupce Jevgenij Babarin na večeři v legendární berlínské vinárně „Ewest“. Schnurre bez dlouhých řečí předložil německé nabídky. Nejprve Sověty ujistil, že Německo se rozhodlo pro Moskvu, a za hlavního nepřítele označil Velkou Británii, protože odmítá vrátit německé kolonie. Zadruhé deklaroval ochotu učinit dalekosáhlé politicko-teritoriální ústupky: ve vztahu k pobaltským státům, Polsku a Rumunsku. A zatřetí slíbil, že Německo bude usilovat o zlepšení sovětsko-japonských vztahů na Dálném východě, kde Stalina již léta trápily stále trvající pohraniční spory. Astachov vzal nabídku na vědomí a informoval o ní Molotova a Stalina, který dal 2. srpna zelenou schůzce chargé d'affaires s německým ministrem zahraničí, aby se ověřila spolehlivost Schnurreho slov. Při jednání pak Ribbentrop potvrdil, že „v celé oblasti od Černého moře po

Balt“ neexistují „mezi Německem a SSSR neřešitelné otázky“ a že „ve všech těchto otázkách“ lze dosáhnout dohody, „pokud sovětská vláda tyto premisy sdílí“.¹⁴⁴ Jedinou podmínkou bylo „vzájemné nevměšování do vnitřních záležitostí“; tomu Hitler přikládal velký význam. „Naše ideologie,“ prohlásil Ribbentrop, „se diametrálně liší. Vůči komunismu neexistuje v Německu žádná tolerance“, ale stejně tak uklidňoval, že „nacionální socialismus není zboží na vývoz a je nám zcela cizí chtít ho někomu vnucovat“. Když Astachov přisvědčil, že „moje vláda rovněž považuje nevměšování do vnitřních záležitostí za nezbytnou podmínku normálních vztahů“, byla cesta připravena. Z hlediska Moskvy, zdůraznil chargé d'affaires, „rozdílnost ideologií a vnitřního uspořádání nikdy nestála v cestě přátelským zahraničněpolitickým vztahům“.¹⁴⁵

V následujících dnech Stalin projednával německou nabídku v politbyru, zatímco Molotov s nehnutou tváří vyjednával s „admirálem Nobody“ a „generálem Inconnu“. V polovině srpna Molotov rozhovory se západními mocnostmi přerušil s odůvodněním, že před jejich obnovením je třeba vyjasnit s Polskem a Rumunskem otázku závazků vojenské pomoci. Právo průchodu Rudé armády bylo požadavkem, na který, jak věděli všichni zúčastnění, dotyčné vlády nepřistoupí. Ve stejné době Moskva a Berlín už komunikovaly o místě německo-sovětských jednání. Zpočátku ještě hovořil Astachov s Ribbentropem, jehož většinou telefonicky zastihl na jeho letním sídle na zámku Fuschl u Salcburku, von der Schulenburg se osobně dostavoval do Kremlu za Molotovem. Stejně jako ve všech důležitých otázkách si vůči Němcům nakonec prosadil svou Stalin. Za místo jednání stanovil Moskvu. Zároveň odmítl Ribbentropův nabubřelý návrh preambule smlouvy a vyslovil se proti Hansi Frankovi, tehdy říšskému ministrovi bez portfeje: byl to v jeho očích příliš bezvýznamný partner pro jednání; Ribbentrop tento návrh předložil z přezíravé pohodlnosti, aby se na cestu ze zámku Fuschl do Moskvy nemusel vydat sám. Stalin nakonec prosadil i tajný dodatkový protokol; vzal tak za svou myšlenku, s níž původně přišel

Karl Schnurre. Když britský „admirál Nobody“ a francouzský „generál Innconu“ 17. srpna 1939 opouštěli s prázdnýma rukama Moskvu, Německo a Sovětský svaz už zdaleka nejednaly o tom, zda má vzniknout smlouva o neútočení, nýbrž o tom, jaké bude mít tato smlouva obsahové parametry, a o tajném dodatkovém protokolu. Ribbentrop pochopil, že je v Moskvě očekáván osobně. Předem informoval von der Schulenburga, že byl pověřen Hitlerem a „je s to podepsat zvláštní protokol upravující zájmy obou smluvních stran v těch či oněch otázkách zahraniční politiky, např. zájmové sféry v Pobaltí, otázku pobaltských států atd.“ Podrobnosti, avizoval také, budou upřesněny v „ústní rozpravě“.¹⁴⁶

Než Ribbentrop nastoupil do letadla do Moskvy – německé filmové týdeníky ho ukazovaly, jak na letišti odhodlaně zvedá ruku k hitlerovskému pozdravu –, ukončili Karl Schnurre a Astachovův nástupce Jevgenij Babarin v Berlíně ona obchodní jednání, jež připravila cestu k politickému porozumění. Devatenáctého srpna 1939 podepsali sedmiletou úvěrovou smlouvu. Německo poskytlo Sovětskému svazu půjčku přes 200 milionů říšských marek, mimo jiné na nákup továrního zařízení, obráběcích strojů, lodí, vozidel a laboratorního vybavení v Německu během dvou let. Sovětský svaz dodá ve stejném období „různé zboží“, hlavně však suroviny nezbytné pro německé válečné hospodářství v hodnotě 180 milionů říšských marek. Rozdíl 20 milionů říšských marek se vyrovnával dodávkami zlata do Německa.¹⁴⁷ Redakční článek v *Pravdě*, který připravoval veřejnost na Osu Berlín–Moskva, chválil dohodu jako „důležitý krok směrem k dalšímu zlepšení nejen hospodářských, ale i politických vztahů mezi Sovětským svazem a Německem“.¹⁴⁸

Skutečnost, že tento krok byl učiněn již dávno, že Berlín s Moskvou si návrhy smlouvy telegrafují sem a tam a že pakt je prakticky hotová věc, byla čtenářům zamlčena. Stalinem redigovaný text měli 20. srpna k dispozici v Berlíně, odkud byl okamžitě předán do Fuschlu a na Berghof. Pod časovým tlakem invaze do Polska byl Hitler „zcela srozuměn“. Dvacátého srpna Stalinovi telegrafoval:

Souhlasím s návrhem paktu o neútočení, který předložil Váš ministr zahraničí pan Molotov. [...] Jsem přesvědčen, že dodatkový protokol, který si přeje vláda Sovětského svazu, může být v hlavních rysech koncipován ve velmi krátké době, pokud o něm bude moci v Moskvě osobně jednat odpovědný německý státník.¹⁴⁹

Tím byl myšlen Ribbentrop, jehož cestu naplánoval Hitler na „úterý 22. srpna, nejpozději však ve středu 23. srpna“; Ribbentropa vybavil „velice obsáhlou generální plnou mocí k vypracování a podpisu paktu o neútočení i protokolu“.¹⁵⁰ Hitlerova zmínka v telegramu o „nesnesitelném napětí mezi Německem a Polskem“, v jehož důsledku „může každým dnem propuknout krize“, byla jasnou výzvou k válce a velkou taktickou chybou. Hitlerovo přiznání vlastní časové tísně oslabilo vyjednávací pozici vůči Stalinovi, který této slabiny samozřejmě využil. S tímto telegramem v rukou ukončil Stalin jednání se západními mocnostmi, které mu nikdy nemohly poskytnout územní zisky, k nimž byl nucen Hitler, jenž chtěl válku. 21. srpna Stalin odpověděl:

Děkuji za Váš dopis. Doufám, že německo-sovětský pakt o neútočení bude bodem obratu ke skutečnému zlepšení politických vztahů mezi našimi zeměmi. Sovětská vláda mě pověřila, abych Vás zpravil o tom, že souhlasí s návštěvou pana Ribbentropa v Moskvě dne 23. srpna.¹⁵¹

Že by nyní pakt ještě mohl ztroskotat, bylo téměř vyloučeno; stejně tak bylo jisté, že Stalin bude moci požadovat vysokou cenu. Zpráva o uzavření smlouvy se už šířila mimo exkluzivní diplomatické a zpravodajské kruhy. Špičky armádní generality informoval v Berchtesgaden 22. srpna Hitler osobně, velvyslanectvím byly zaslány instrukce o způsobu prezentace a *Völkischer Beobachter* tiskl palcové titulky.

Ministr zahraničí von Ribbentrop přistál v Moskvě 23. srpna ve 13 hodin; učinilo na něj velký dojem letiště vyzdobené vlajkami s hákovým křížem, vojenský orchestr zahrál na uvítanou německou hymnu, *Deutschlandlied*. Paul Schmidt, hlavní tlumočnick ministerstva zahraničí, vzpomíná na historický příjezd takto:

To první, čeho jsem si po vystoupení z letadla všiml, bylo označení letiště. Přečetl jsem ve francouzském jazyce „Moscou“ a po stranách názvu jsem spatřil prapor s hákovým křížem a rudou sovětskou vlajku se srpem a kladivem, jak se v důvěrném spojení třepotají ve větru.¹⁵²

Obr. 5 Ministr zahraničí Joachim von Ribbentrop v Moskvě před návratem domů, srpen 1939

O dvě hodiny později byl Ribbentrop u Stalina a Molotova v Krem-lu. O tomto setkání, na němž byly dojednány podrobnosti tajné-ho dodatkového protokolu, existují dodnes pouze zprávy třetích stran ve vzpomínkách. Lze z nich usuzovat, že Stalin a Molotov, pravda ve dvou, přetaženého a arogantního německého ministra zahraničí vyšachovali, a ani jim to zřejmě nečinilo velké obtíže. Tvrdě smlouvali o každý kilometr čtvereční i o naprosté detaily, jako například o lotyšské námořní přístavy Liepāja (Libau, Lipava) a Ventspils (Windau, Vindava), které byly připojeny k sovětskému zájmovému území.¹⁵³ S krátkými přestávkami se jednání protáhlo na sedm hodin, až byl v deset hodin večer tajný dodatkový protokol dojednán a území rozdělena. O další čtyři hodiny později, 24. srpna časně ráno, byl celý komplex německo-sovětské smlouvy o neúto-čení na světě. Molotov a Ribbentrop podepsali a pak bylo uzavření smlouvy antedatováno na 23. srpna, aby *Pravda* mohla tuto zprá-vu následujícího rána zvěstovat svým čtenářům. „S nepřátelstvím mezi Německem a Sovětským svazem je konec,“ četli překvapení sovětské občany. „Rozdíly v ideologii nemohou být na překážku na-vázání dobrých sousedských vztahů mezi oběma zeměmi.“¹⁵⁴ Na legendárním nočním banketu Stalin připil na zdraví Hitlera, jehož „německý lid [...] tolik miluje“. Ribbentrop, ještě opilý tímto úspě-chem, se vrátil do Německa, kde se dal oslavovat za vítězství, jež bylo vítězstvím Stalinovým a Molotovovým.

Pakt

Mocenská hra Evropy o smlouvy, osy a koalice, do níž se v průběhu třicátých let zapojily téměř všechny státy od starých velmocí přes mladé národy až po totalitní režimy kontinentu, skončila 23. srpna 1939. Ke spojení nacionálněsocialistického Německa a stalin-ského Sovětského svazu vedly politické intriky, předsudky, podezí-ravost a nacionální egoismy, především však agresivní expanzivní

politika totalitních ideologií, která se řídila klasickým chápáním moci založeným na teritoriálním vlastnictví. „Celý status Evropy je na vážkách,“ napsal americký velvyslanec Joseph E. Davis z Moskvy na ministerstvo zahraničí. „Britské impérium, Velká Británie a Francie se dostaly na pokraj ztráty své historické prestiže. Pokud bude v Evropě zachován mír, hrozí obrovské nebezpečí, že se stane mírem nastoleným diktátory. [...] Nebezpečí fašistické nadvlády ve světě hrozí více než kdy jindy,“ varoval Davis, který měl pochybnou pověst Stalinova apologety.¹⁵⁵ V srpnu 1939 však velvyslanec Davis vystihl jádro věci. Německo-sovětská smlouva o neútočení umožnila Hitlerovi napadnout Polsko: tím začala v Evropě druhá světová válka. Pakt „ochránil“ Wehrmacht před obávanou válkou na dvou frontách. Na jaře 1940 pak dovolil expanzi do západní Evropy a nové ideologické uspořádání kontinentu pod nadvládou nacionálního socialismu. Umožnil vývoz nacionálněsocialistického pojetí řádu; Hitler takový export zpočátku popíral, ale stále o něj usiloval: tento vývoz se totiž řídil rasově-nacionálně-politickými, hospodářskými a společenskými koncepty velkého prostoru a Evropy, vzešlé z lůna „třetí říše“.

Stalinovi přinesl pakt o neútočení neuvěřitelný nárůst moci. Ukončil nebezpečnou zahraničněpolitickou izolaci a redukoval nebezpečí války. Stalin se tímto paktem vrátil k onomu stolu evropských velmocí, od něhož byl vykázán v Mnichově. Využil Hitlerovy časové tísně i britské arogantní kolísavosti a taktickou vypočítavostí a politickou chladnokrevností zabránil uzavření obávaného paktu čtyř mocností. Jestliže byl v září 1938 přitlačen ke zdi, v srpnu 1939 opouštěl kolbiště jako vítěz. Tajný dodatkový protokol mu dopomohl k území, která mu Západ nemohl poskytnout. „Potupa“ územních ztrát z první světové války byla odčiněna a perspektiva bezpečnostní zóny, která by zadržovala válku daleko od Moskvy, na dosah. V exportu komunistické ideologie do východní Evropy postupoval Stalin brutálně a nekompromisně. Ocitnout se pod sovětskou nadvládou znamenalo pro Polsko

a po létě 1940 i pro pobaltské státy, Besarábii a Severní Bukovinu život v diktatuře násilí.

Smlouva o neútočení byla uzavřena na dobu deseti let s možností automatického prodloužení o dalších pět let, pokud ji žádná ze stran nevypoví rok před uplynutím její platnosti. Obsahovala sedm článků, v nichž se smluvní strany zavazovaly, že se vzájemně zdrží jakéhokoli násilí, agresivního činu a útoku, ať samostatně nebo ve spojení s třetí mocností. Bylo také vyloučeno připojit se k nějaké alianci nebo ji podpořit, pokud by byla namířena proti smluvní straně. V článku 3 se Německo a Sovětský svaz dohodly na konzultacích s cílem „udržovat stálý vzájemný styk“ a „vzájemně se informovat o otázkách týkajících se jejich společných zájmů“. Na zařazení tohoto článku trval osobně Stalin; dal tím najevo, jak nízké mínění má o projevech přátelství a spolupráce mezi oběma stranami, k nimž se vzepne propaganda v následujících týdnech. Stalin dával přednost smluvně dohodnutým konzultacím, i když obě strany věděly, že karty nikdy nebudou otevřeně ležet na stole. Ale právě vědomí těchto skutečností mohl využít k tomu, aby si vytvořil cennou a nezbytnou možnost úniku. Pokud by ke konzultacím nedošlo – jak předpokládaly obě strany – a v případě konfliktů by nebyla dodržena v článku 5 dohodnutá cesta „přátelské výměny názorů“ až po nástup smířčích komisí, bylo možné vzájemně se nařknout z porušení smlouvy a zrady. Stalinovi záleželo jen na tom, aby toto obvinění nemohlo být nikdy vzneseno proti Sovětskému svazu. Podle článku 7 měl být pakt o neútočení ratifikován v „nejkratší možné lhůtě“, ale smlouva vstoupila „v platnost jejím podpisem“.¹⁵⁶

Při zběžném pohledu nebyly dohody jedné z nejdůležitějších smluv 20. století nijak bombastické a už vůbec ne senzační. Jak je uvedeno v preambuli, smlouva navazovala na berlínskou smlouvu z roku 1926 a obsahově odpovídala většině paktů o neútočení z té doby. Její jedinečný historický význam a nezměrný vliv spočíval v tom, že obě velké diktatury, které dělilo i spojovalo nesmiřitelně

nepřátelství, rozpoutaly touto smlouvou druhou světovou válku v Evropě. Stála na počátku ničivého celosvětového krveprolití, které vedlo k holokaustu a spustilo mašinerii masového ničení, z jehož následků se Evropa nevzpamatovala dodnes. Hitler a Stalin rozdělili Evropu a svět na celá desetiletí. A nezáleželo na tom, že *raison d'être* nacionálního socialismu byl antibolševismus, stejně jako ideologickou doktrínu komunismu ve třicátých letech tvořil antifašismus moskevského typu.

Zatímco ideologické nepřátelství ustoupilo do pozadí, politickou alianci umožnila totalitní podobnost, imperiální vůle k moci a historické souvztažnosti. Ústřední bod ujednání tvořil tajný dodatkový protokol, o jehož obsahu jednali Ribbentrop, Molotov a Stalin v srpnu v Moskvě a jehož existenci Sovětský svaz až do konce studené války vehementně popíral. Až na nátlak vydal v prosinci 1991 ruský originál z kremelského archivu Michail Gorbačov; vyšla najevo existence dohody, která – jak Gorbačov věděl – zásadně otřásla mýty o komunistickém antifašismu. Tajný dodatkový protokol prokázal, že v rozporu s tím, co vždy tvrdila sovětská historiografie, Stalin přistoupil na pakt nikoli pouze proto, aby oddálil Hitlerův útok na Sovětský svaz a válku. Oba diktátoři naopak sdíleli vůli k politicko-ideologické expanzi. Tajný dodatkový protokol vymezoval vzájemné „sféry zájmů“, respektive jejich hranice ve východní Evropě. V Pobaltí jí byla „severní hranice Litvy“ a tím „obě strany zároveň“ – dočasně – „uznávají zájem Litvy o oblast Vilnius“. Lotyšsko, Estonsko a Finsko tak patřily do sovětské zájmové sféry, Litva – s výjimkou Vilnius – do německé. V případě „územně-politické reorganizace“ Polska, jak zní kostrbatý opis dělení Polska, se měla hranicí mezi oběma zájmovými sférami stát „linie řek Narev, Visla a San“. „Pokud jde o jihovýchod Evropy“, zdůraznil Sovětský svaz svůj zájem o Besarábii, zatímco Německo dalo o tuto oblast najevo „naprostý politický nezájem“; učinilo tak ukvapený ústupek, který se měl stát zlomovou linií celého paktu. Obě strany se dohodly, že dodatkový protokol bude přísně střeženým

tajemstvím, ale v posledních srpnových dnech se v tisku objevila řada zvěstí a diplomaté diskutovali o jeho významu.¹⁵⁷

Šok, rozčarování i velebení

Když se 24. srpna ráno rozšířila zpráva o podpisu smlouvy, způsobila v Evropě šok. Spojenectví přitom nebylo neočekávané a německo-sovětské sblížení bylo možné pozorovat několik týdnů. Nejvíc zasáhl tento šok mezinárodní komunistické hnutí, které se o pouhé čtyři roky dříve, na VII. světovém kongresu Kominterny, přihlásilo ke zcela jiné doktríně. Tehdy vyhlášená politika lidové fronty, která vyzývala ke spojenectví s nenáviděnými sociálními demokraty a buržoazními stranami, byla těžko stravitelným soustem zejména pro německé komunisty. „Lidovou frontu“ přijali, protože široké politické spojenectví i s levicovými soupeři, znectíváním označením „sociálfašisti“, se zdálo být jediným účinným prostředkem v boji proti Hitlerovi. Skutečnost, že tato doktrína přestala platit ve prospěch spojenectví s Hitlerem, že se prakticky přes noc z nepřítele stal přítel, vyvolala zemetřesení. Pro komunisty, kteří uprchli před fašistickou perzekucí, dostali se do „moskevské pasti na lidi“ (Reinhard Müller) a zrovna tam procházeli útrapami tamních čistek a inscenovaných procesů, byla tato zpráva nejen mimořádně ponižující: mnozí z nich byli v souvislosti s paktem a v jeho důsledku vydáni zpět a po moskevských věznicích se ocitli v nacistických koncentračních táborech.¹⁵⁸

„Pro nás,“ napsala Rakušanka Ruth von Mayenburgová, která přežila v nechvalně proslulém hotelu Lux, „se kremelské hodiny zastavily.“ A Wolfgang Leonhard, jeden z nejznámějších kronikářů stalinismu, vzpomínal na srpen 1939, který strávil v kádrové škole Kominterny: